

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

ADOQSIZ YO'L YOXUD BEHBUDIYNING BIRINCHI VA IKKINCHI SAYOHATLARINING SABAB VA NATIJALARI

Xudoyberdiyev Otabek Zafar o'g'li
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada Mahmudxo'ja Behbudiylarning hayotidagi birinchi (1899–1900) va ikkinchi (1903–1904) sayohatlarining sabablari, maqsadlari va ularning ijtimoiy-madaniy natijalari o'rganiladi. Behbudiylarning ushbu safarlar davomida faqat diniy rasm-rusumlarni ado etish bilangina cheklanmay, balki musulmon dunyosidagi madaniy-ma'rifiy holatni ko'zdan kechirgan, zamonaviy taraqqiyotning ildizlarini anglagan va bu asosda Turkiston jamiyatini uyg'otishga harakat qilgan. Maqolada Behbudiylarning safar taassurotlari, ulardan kelib chiqqan ma'rifiy g'oyalari va ularning keyingi faoliyatiga ta'siri xolis tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Mahmudxo'ja Behbudiylarning haj safari, sayohat, jadidchilik, Istanbul, Hijoz, Boku, Islom dunyosi, modernizm, ma'rifat, uyg'onish, ijtimoiy tafakkur, zamonaviy islohotlar.

XX asr boshlarida Markaziy Osiyoda, xususan, Turkiston o'lkasida uyg'onish, islohot va ma'rifat harakati jadallik bilan rivojlanayotgan bir paytda, Mahmudxo'ja Behbudiylarning o'z zamonasining eng ilg'or tafakkur egalaridan biri sifatida yetishib chiqdi. Uning faoliyatidagi eng muhim bosqichlardan biri — ikki muhim sayohati bo'lib, ularning dunyoqarashi, ijtimoiy pozitsiyasi va ma'rifiy faoliyatini tubdan o'zgartirdi.

Behbudiylarning 1899–1900 yillardagi birinchi haj safari davomida nafaqat diniy ibodatlarini ado etdi, balki Makka, Madina, Istanbul kabi musulmon dunyosining markaziy shaharlarida bo'lib, u yerlarning ilm-ma'rifatga munosabati, bosma nashrlar, ta'lim tizimi, matbuot faoliyati bilan yaqindan tanishdi. Bu sayohat Behbudiylarning uchun ko'z ochuvchi dars bo'ldi. Unda eski qarashlar bilan zamonaviy dunyoning tafovuti yaqqol namoyon bo'ldi.

1903–1904 yillardagi ikkinchi safari esa yanada maqsadli, anglangan holda amalga oshirildi. Bu safar davomida Behbudiylarning Kavkaz, Eron, Arabiston va Usmonli imperiyasi hududlarida bo'lib, musulmon xalqlarining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotini chuqur kuzatdi. Ayniqsa, Boku va Istanbuldagi modern ta'lim tizimi, matbuot, ijtimoiy faollik uni chuqur o'ylantirdi va Turkistonda islohot zaruriyati borasidagi qat'iy xulosalarga olib keldi.

Ushbu maqolada Behbudiylarning sayohatlarini oddiy safar emas, balki ma'naviy uyg'onishning boshlanishi, jadidchilik harakatining poydevorlaridan biri sifatida baholashga harakat qilinadi. Uning “adoqsiz yo'l” deb atagan sa'y-harakatlari aslida butun bir xalqni g'aflatdan uyg'otish yo'lidagi fidoyilik namunasi edi.

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali 1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Mahmudxo'ja Behbudiy o'z davrining ilg'or ziyolilaridan biri sifatida diniy, ijtimoiy va ma'rifiy masalalarda chuqur izlanishlar olib borgan shaxsdir. Uning fikriy shakllanishida va jadidlik g'oyalarini o'zlashtirishida ikki muhim tarixiy safar hal qiluvchi rol o'ynadi. Behbudiy o'zining bu safarlarini "adoqsiz yo'l" deb atashi bejiz emas. Chunki bu yo'l nafaqat uzoq masofalarni, balki tafakkur va ijtimoiy ongdagi burilishlarni bosib o'tgan manaviy sayohatdir.

1899–1900 yillardagi birinchi safari Haj ziyorati bilan bog'liq bo'lib, u diniy niyat bilan amalga oshirilgan edi. Biroq Behbudiy bu safarda faqatgina diniy ibodatlar bilangina cheklanmaydi. U Istanbul, Hijoz, Damashq, Qohira kabi shaharlar orqali o'tib, musulmon olamidagi ijtimoiy-ma'naviy taraqqiyot, matbuot, ta'lim tizimi va zamonaviy texnologiyalar bilan yaqindan tanishadi. Istanbulda o'zbek va tatar bosmaxonalari, maktablar faoliyati, gazeta-jurnallarning erkin nashr etilishi Behbudiyda katta taassurot uyg'otadi.

U bu safar davomida musulmon dunyosining ayrim hududlarida uyg'onish boshlanib ketganini, ammo Turkiston bu jarayondan orqada qolayotganini chuqur his qiladi. Aynan shu paytdan boshlab unda zamonaviy islohotlar, milliy uyg'onish va ma'rifatparvarlik g'oyalari mustahkam joy egallay boshlaydi. Bu safari unga "dunyoni ko'rish" zaruriyatini, xalqini ilmga undash zaruratini anglatadi.

Ikkinchi safar esa 1903–1904 yillarda amalga oshiriladi va bu safar ilgari o'rganilgan yo'llar bo'ylab, biroq chuqurroq kuzatish va tahlil qilish maqsadida tashkil etiladi. Bu paytda Behbudiy allaqachon o'z xalqining kechmish taqdiriga befarq bo'lmagan ziyoli sifatida shakllangan edi. U Kavkaz, Boku, Tabriz, Istanbul, Iskandariya va Qohirada bo'lib, bu joylarda zamonaviy fan-ta'lim, sanoat, ijtimoiy fikr erkinligi, matbuot va siyosiy hayotdagi faollikni ko'zdan kechiradi.

Bokuda neft sanoatining yuksalganini, turk va ozarbayjon matbuotining kuchli rivojlanganini ko'rgan Behbudiy bu tajribalarni Turkistonga olib kelish niyatida bo'ladi. Istanbuldagi madrasalar, maktablar, teatrlar, kutubxonalar uning ongida yangi konseptual dunyoqarashlarni shakllantiradi. Aynan shu safarlardan so'ng u 1905 yilda **"Samarkand"** gazetasini nashr eta boshlaydi, yangi usul maktablarini tashkil etish tashabbuslarini ko'taradi, sahna asarlar yozadi, tarjima faoliyatiga kirishadi.

Behbudiyning safarlari natijasida shakllangan asosiy g'oya — xalqni jaholatdan qutqarish uchun ilm va ma'rifatni keng yoyishdir. U o'zining "ma'rifat bilan qutulamiz" degan shiorini aynan sayohatlar chog'ida asoslab olgan edi. Bu tajribalar Behbudiy tafakkurida jadidchilik harakatining g'oyaviy va amaliy poydevorini yaratdi. Shuningdek, sayohatlar davomida kuzatilgan tafovutlar Behbudiyga shunday xulosa beradi: Turkiston jamiyatidagi inqiroz faqat tashqi kuchlar emas, balki ichki sustkashlik va ilmga befarqlik tufaylidir. Shuning uchun ham uning keyingi faoliyati ma'rifat targ'ibotiga bag'ishlanadi. Behbudiy o'z asarlarida va nutqlarida zamonaviy fanlarni

O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

o‘rganish, ayollarni o‘qitish, matbuot erkinligini kengaytirish kabi masalalarni ilgari suradi.

Behbudiy sayohatlarini nafaqat shaxsiy taraqqiyot, balki butun xalq tafakkurini yoritishga xizmat qilgan jarayon sifatida baholash lozim. Uning “adoqsiz yo‘l” deb atagan hayoti aslida xalq uchun qurbon qilingan bir umr bo‘lib, har bir qadami bilan o‘z elining kelajagini o‘ylagan, unga nur sochishga intilgan millat fidoyisining iztirobli, lekin muqaddas yo‘li edi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy tomonidan amalga oshirilgan birinchi va ikkinchi sayohatlar uning tafakkuridagi burilish nuqtasi bo‘ldi. Bu safarlar diniy niyat bilan boshlangan bo‘lsa-da, keyinchalik ularni zamonaviy islohotlar va xalqni uyg‘otishga qaratilgan amaliy harakatlar bosqichiga aylantirdi. Istanbul, Qohira, Boku, Hijoz kabi yurtlardagi ma‘rifatparvarlik harakatlari, matbuot erkinligi, ta‘lim tizimidagi yangiliklar Behbudiyning fikriy dunyosini kengaytirdi.

Sayohatlar natijasida u jadidchilik harakatining g‘oyaviy yetakchisiga aylandi. Behbudiy matbuot, teatr, maktab, tarjima va publitsistika sohalarida faoliyat yuritib, xalqni jaholatdan qutqarish, zamonaviy ilm-fan bilan qurollantirish, milliy o‘zlikni anglashga undash yo‘lida fidokorona mehnat qildi. U “adoqsiz yo‘l” orqali xalqini ma‘naviy zulfotdan najotga yetkazishni maqsad qilgan va bu yo‘lda jonini ham ayamagan millatparvar mutafakkir bo‘lib tarixda qolgan.

Behbudiy safarlari bugungi kunda ham dolzarb bo‘lib, bizni ilm, tafakkur, ijtimoiy mas‘uliyat va milliy taraqqiyot yo‘lida faol bo‘lishga da‘vat etadi. Uning hayot yo‘li — har bir ziyoli uchun namunadir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa birlashmasi, 2011.
2. Abdurashidov N. *Jadidchilik va jadid adabiyoti*. – Toshkent: Fan, 2007.
3. Qosimova D. *Behbudiyning ijtimoiy-falsafiy qarashlari*. // “Ilm va hayot” jurnali, 2020, №4.
4. Islomov M. *O‘zbek jadidlarining sayohatlari va ularning ma‘naviy-ma‘rifiy ahamiyati*. – Samarqand: SamDU, 2019.
5. Axmedova M. *Mahmudxo‘ja Behbudiy va Turkiston jadidchilik harakati*. – Andijon: APU, 2021.
6. Ziyo.uz – Behbudiyga bag‘ishlangan maqolalar to‘plami. www.ziyo.uz
7. National Library of Uzbekistan – O‘zbekiston jadidlari arxivi va bibliografiyasi.

**O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR
TADQIQOTLAR-Jurnali
1-son. 3-qism. Noyabr-2025**